

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

СВІТОВІ ЕКОНОМІЧНІ КРИЗИ І УКРАЇНА: ЗАХОДИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

15–22 вересня 2007 р. в Анталії (Туреччина) відбулася Дванадцята міжнародна наукова конференція “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: світові економічні кризи і Україна”, організована Міністерством освіти і науки України, Тернопільським національним економічним університетом за участю Університету імені Й.-В. Гете, Франкфурт-на-Майні (Німеччина); Технічного університету Західної Македонії, Козані (Греція); Політехнічного університету Каталоні, Барселона (Іспанія) та інших вищих навчальних закладів. В її роботі взяли участь провідні вчені, державні діячі, працівники фінансово-кредитних установ та викладачі вищих навчальних закладів.

На пленарному та секційних засіданнях учасники конференції вели обговорення за такими напрямками: теорія економічних циклів і криз; специфіка сучасних глобальних, локальних і національних економічних криз; фінансові аспекти глобальних, локальних і національних економічних криз; політика антикризового управління з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу й уроки для України.

Проректор Тернопільського національного економічного університету д. е. н., професор Є. В. Савельєв привернув увагу присутніх до тенденцій розвитку економіки в умовах глобалізації й доцільності відпрацювання заходів антикризового управління на основі збереження кращих національних традицій і створення нових механізмів економічного зростання, що дозволяє досягти синергійного ефекту.

Особливу увагу акцентовано на економічних засадах виникнення кризових явищ і правових аспектах кризового управління. Відстежено зовнішні чинники європейського, американського й азійського походження, що здатні викликати кризові явища в Україні. Розробка концепції підготовки фахівців з кризового управління має сприяти не лише навчанню спеціалістів, а й їх адаптації до освоєння нових знань, навичок, що дозволить їм приймати зважені рішення у критичних ситуаціях.

Значний інтерес викликала доповідь **к. фіз.-мат. наук, директора департаменту економічного аналізу та прогнозування Національного банку України О. І. Петрика** щодо вибору парадигми цінової стабільності. Економічні події останніх років практично підтверджують постулат економічної теорії про те, що будь-яка країна може домогтися довготривалої позитивної економічної динаміки лише за умови забезпечення стабільності та низької інфляції (система інфляційного таргетування (IT)).

Виступаючий зазначив, що парадигма цінової стабільності передбачає, що головною стратегічною ціллю монетарної політики центрального банку при взаємодії з

урядом має бути досягнення та підтримка рівня інфляції на низькому та стабільному рівні у довгостроковому періоді. Світова теорія монетарної економіки дотримується консенсусу щодо необхідності досягнення цінової стабільності як основного завдання центрального банку для забезпечення сталого економічного зростання.

Доктор економічних наук, професор Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ М. А. Козоріз присвятила доповідь теоретичним засадам і методології підвищення капіталізації як наряду запобігання кризовим ситуаціям в економіці.

Вона вважає, що менеджери повинні приділяти особливу увагу підвищенню капіталізації суб'єктів господарювання і здійснювати заходи, спрямовані на досягнення інвестиційної привабливості, фінансової стійкості для забезпечення функціонування дієвого фінансового ринку. При цьому М. А. Козоріз зазначила, що сучасні механізми запобігання кризовим ситуаціям не враховують суперечностей, закладених в оцінці ринкової і реальної вартості капіталу; водночас оцінка капіталізації економіки країни та її суб'єктів господарювання лише за ринковою вартістю фіктивного капіталу нагромаджує потенціал наростання кризових ситуацій на всіх рівнях управління економічними процесами; на сьогодні оцінка розвитку країн за рівнем капіталізації їх економіки не відображає реальності й повноти цього процесу, а отже, може використовуватись лише в сукупності з іншими показниками.

Ролі державного регулювання в умовах економічних криз присвятила свою доповідь **проректор Тернопільського національного економічного університету, д. е. н., професор А. Ф. Мельник**. Дослідження методологічної бази економічних криз дало змогу доповідачу виокремити кілька суттєвих моментів, важливих для вибору політики антикризового управління: по-перше, різноманітність криз дає можливість їх класифікувати за різними ознаками: за масштабом охоплення – на

загальні і часткові; за регулярністю порушення рівноваги – періодичні, проміжні, нерегулярні; за ступенем охоплення галузей і секторів економіки – галузеві і структурні; за характером порушення пропорцій відтворення – криза перевиробництва і криза недовиробництва.

По-друге, серед різних теорій, запропонованих економічною наукою, залишаються “працюючими” такі теорії економічних циклів – теорії, основою яких є вплив ефектів мультиплікатора й акселератора; теорії політичного ділового циклу; теорії рівноважного економічного циклу; теорія реального ділового циклу; імпульсно-поширювальна теорія циклів; теорія нерівноваги в грошово-кредитній сфері; теорія нововведень; психологічна теорія. Вибір антикризової політики значною мірою визначається поясненням причин макроекономічних коливань, що в кожній із зазначених теорій трактується по-різному.

По-третє, кризові явища, як і циклічні коливання, можуть бути зумовлені як екзогенними (екстернальні теорії), так і ендогенними (інтернальні теорії) чинниками. Залежно від цього різною за результативністю може бути антикризова політика.

Професор А. Ф. Мельник зауважила, що не можна залишити поза увагою тенденцію до постійної реструктуризації ролі національних господарств у світовій економіці. При цьому структурну перебудову світового господарства можна оцінити як перехід відносин з капіталізації на глобальний рівень, де встановлюються “єдині правила гри” (стандарти світового рівня правових і фінансово-економічних інститутів). Водночас доцільно більш повно використовувати такі механізми антикризового регулювання як пріоритетне інвестування прогресивних технологій, кредитування інноваційної діяльності, вдосконалення управління портфелем цінних паперів, посилення податково-пільгового стимулювання науково-інноваційної діяльності.

Професор Університету м. Тарту Матті Рауд’ярва (Естонія) особливу увагу приділив протіканню економічних криз і можливості їх поширення в сучасних умовах. Доповідач констатував, що у 2006 р. економіка Естонії зросла на 11,6%, а за прогнозом на 2009–2010 рр. – 6–7% щорічно. Хоча є більш песимістичні сценарії сповільнення чи навіть призупинки зростання, які доцільно мати на увазі. Конкретизував чинники, які сприяли зростанню економіки Естонії і уникненню можливих фінансових криз: конкурентоспроможність суб’єктів господарювання; присутність іноземних інвесторів (оскільки багато естонських компаній співпрацює з транснаціональними компаніями); розвинутий ринок нерухомості.

Д. е. н., професор Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України В. І. Куценко акцентувала увагу на висвітленні ролі соціальної сфери в економічному зростанні економіки та подоланні кризових явищ. Останнім часом соціальна сфера інтенсивно інтегрується в економіку знань, яка ототожнюється з комплексом високотехнологічних та інтелектуальних, ділових і фінансових послуг. Доповідач зауважила, що нині формування ВВП розвинених країн світу на 40% здійснюється за рахунок інтелектуальних виробництв. Подальший розвиток соціальної сфери має сприяти підготовці не лише висококваліфікованих кадрів, а й розширенню місткості ринку праці та зайнятості населення і зниженню рівня безробіття. Отже, високий рівень освіти громадян підвищує трудовий, інтелектуальний, культурний потенціал суспільства, забезпечує зростання конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку.

Проректор Тернопільського національного економічного університету, д. е. н., професор Б. Л. Луців акцентував увагу на детермінантах зовнішньої і внут-

рішньої заборгованості України. Він зауважив, що для макроекономічного стабільного розвитку держави і забезпечення фінансової відкритості країни необхідна її активна участь у міжнародних фінансово-кредитних відносинах. Оскільки не залишилося жодної країни, яка б використовувала виключно власні “можливості” для економічного зростання, то залучення зовнішніх запозичень є засобом мобілізації фінансових ресурсів, апробованим світовою практикою. Відповідно, оптимальне поєднання внутрішніх та зовнішніх джерел використання фінансових ресурсів є запорукою сталого розвитку країни.

Зважаючи на реалії вітчизняної практики формування й обслуговування державного боргу Б. Л. Луців вважає, що в Україні варто здійснювати заходи щодо подальшого розвитку відкритої економіки; визначити параметри та цілі відносин із зовнішніми кредиторами, що є важливою передумовою оптимізації зовнішньої заборгованості; обов’язковою передумовою покращення боргової позиції є проведення структурної реформи вітчизняної економіки; чіткий розподіл функцій і сфер діяльності між Міністерством фінансів України, Національним банком України, Міністерством економіки України та іншими державними установами; всі інституції, від діяльності яких залежить залучення та обслуговування іноземних запозичень України, повинні мати чітку програму діяльності, яка потребує постійної координації згідно з стратегічними пріоритетами розвитку держави. Управління державним внутрішнім боргом повинно бути спрямоване на збільшення середнього строку погашення заборгованості та зменшення витрат на обслуговування боргу.

Д. е. н., професор О. М. Сохацька у доповіді “Міжнародний фінансовий ринок – детонатор, чи індикатор світової економічної кризи?” особливу увагу приділила проблемам взаємозв’язку нестабільного розвитку міжнародного фінансового ринку із перманентною структурною кризою світової економіки. Доповідач акцентувала увагу на альтернативних точках зору щодо місця і ролі світового фінансового ринку в глобальній економіці західних та пострадянських дослідників. Американські економісти, аналітики з Wall Street, провідні портфельні менеджери, керівники хеджевих та недержавних пенсійних фондів, банкіри і біржовики лише продовж останніх років почали проявляти тривогу стосовно розвитку подій на світових фінансових ринках, а тому криза на ринку іпотечного кредитування стала закономірною. О. М. Сохацька вважає, що фінансовий ринок є індикатором економічних криз, який дає змогу здійснювати моніторинг процесу їх проходження, ілюструє їх глибину та визначає наслідки для суспільства.

Грошові потоки та нові фінансові інструменти перетікають через кордони так швидко, що міжнародні фінансові інституції не можуть адекватно аналізувати ситуацію на світовому фінансовому ринку. Експерти Банку міжнародних розрахунків зауважують, що схильність інвесторів до ризику у 2007 р. знаходиться на рівні історичних максимумів. Обсяг позик європейських компаній у вигляді кредитів та випусків облігацій з рейтингом нижче інвестиційного рівня з початку цього року досяг рекордної цифри 284,7 млрд. дол. США.

Відповідно сучасна наукова думка потребує ґрунтовних досліджень, починаючи з критичного аналізу сучасних зарубіжних теорій постмодерну (постіндустріального суспільства) і закінчуючи моніторингом функціонування світових фінансових ринків. В. Феллер у праці “Світ 2030” одним із перших заговорив про фіктивну складову економіки не лише на фінансових ринках чи ринках нерухомості, але й на ринках

звичайних товарів. Тому ігнорування реалій, застосування режиму фіксованого курсу, велика мобільність капіталу, нестача об'єктивної інформації та нерозвинутість фінансових інститутів можуть призвести до настання банківської або валютної кризи, а ще гірше одночасно обох.

Професор О. М. Сохацька вважає, що сам по собі фінансовий ринок є вторинним і не може бути детонатором глобальної економічної кризи, наявність якої уже не може викликати сумнівів. А причинами її є системна та структурна криза перевиробництва в інформаційній економіці та економіці брендів, монополізм інформаційних та енергетичних ТНК.

Завідувач кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету д. е. н., професор О. П. Кириленко в доповіді "Проблеми оптимізації структури державного боргу" акцентувала увагу на причинах виникнення бюджетного дефіциту та причинах формування державної заборгованості в Україні. Доповідач зазначила, що ще на початку ХХ ст. відомий російський вчений І. Озеров вважав, що державний кредит – це "величезна сила", без якої неможлива діяльність сучасних держав і громад; більшість значних видатків неможливо здійснити без залучення кредиту. У минулому столітті державний кредит став потужним джерелом фінансових ресурсів для забезпечення фінансування різноманітних суспільних потреб, водночас зростала і державна заборгованість. Для ефективного управління державним боргом важливо визначити склад державної заборгованості, яка у вітчизняній бюджетній практиці обліковується за двома ознаками: за типом кредитора і за типом боргового зобов'язання.

О. П. Кириленко обґрунтувала доцільність активізації місцевих запозичень, проте за перше півріччя 2007 р. загальна сума емітованих місцевих позик в Україні склала

лише 370 млн. грн., що становить 0,47% від державного прямого та гарантованого боргу, який станом на 30 червня 2007 р. досяг рівня 78354 млн. грн. Відповідно на фондовому ринку України муніципальні цінні папери за обсягами торгів займають останню позицію у рейтингу після державних облігацій, корпоративних облігацій і акцій. Так, за тиждень торгів (з 3 по 7 вересня 2007 р.) на фондовій біржі "Перша фондова торгова система" питома вага ринку муніципальних облігацій становила усього 3,36% від загального обсягу торгів. Муніципальні цінні папери значно поступаються як державним, так і корпоративним цінним паперам.

Динамічному розвитку цього сегменту фондового ринку перешкоджає низка об'єктивних і суб'єктивних чинників, до яких слід віднести: нерозвинутість вітчизняного фондового ринку загалом, його інфраструктури та інформаційного забезпечення; значна трансфертна залежність органів місцевого самоврядування від центрального уряду, яка збільшує ризики запозичень; небажання посадових осіб місцевої влади брати на себе відповідальність за здійснення місцевих позик і відсутність у них відповідної фахової підготовки.

Для активізації розвитку ринку місцевих позик і подолання відзначених негативних тенденцій, оптимізації структури державного боргу, зокрема збільшення частки місцевого боргу необхідно: надати право здійснювати запозичення органам місцевого самоврядування всіх рівнів; оптимізувати діючу систему обмежень обсягу місцевих запозичень; спростити процедуру випуску місцевих позик, скасувати обов'язковість присвоєння кредитних рейтингів для всіх типів позичальників; запровадити практику незалежної експертизи інвестиційних проектів, які реалізуються за рахунок місцевих позик; стимулювати випуск проектних позик та інших перспективних видів муніципальних запозичень, призначених для фінансування чітко окреслених потреб та ін.

Д. е. н., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. А. Грішнова акцентувала увагу на соціальній політиці та її впливі на безкризовість економічного зростання. Дослідження соціальної складової економічного розвитку зумовлено, по-перше, загальноєвропейськими тенденціями демократизації, гуманізації, соціалізації розвитку; по-друге, поступовим становленням економіки знань, що передбачає підвищення ролі людського фактора, інтелекту, знань, рівня кваліфікації в економічному зростанні; по-третє, тривалою системною кризою 1990-х рр., що спричинила розвиток негативних тенденцій у соціальній сфері України й відтворенні продуктивних сил; по-четверте, становленням ринкової економіки в Україні й протіканням глобалізаційних процесів, що призводить до загострення конкуренції й посилення нестабільності. Водночас доповідач звернула увагу, що динамічний приріст валового внутрішнього продукту сам по собі не відображає високої якості розвитку, і саме тому міжнародні організації, зокрема в Програмах розвитку Організації Об'єднаних Націй і Міжнародного банку реконструкції і розвитку, рекомендують використовувати індекс людського розвитку, в якому комбінуються показники тривалості життя, рівня освіченості та рівня доходу на душу населення, тобто соціальні й економічні параметри.

Професор О. А. Грішнова зауважила, що основною причиною, яка стримує прогресивний соціальний розвиток в Україні, є низький попит на висококваліфікованих працівників в умовах надлишкової кон'юнктури ринку праці, нестабільності економічного розвитку та відсутності чітких економічних пріоритетів. Стратегічним завдан-

ням держави у цьому напрямку є забезпечення умов для ефективного використання й адекватного оцінювання висококваліфікованої праці: збереження наявних та створення нових робочих місць висококваліфікованої праці, створення передумов для впровадження на підприємствах усіх секторів економіки успішної й ефективної концепції підвищення якості робочої сили.

Доцент Тернопільського національного економічного університету Р. М. Березюк вважає, що визначальною особливістю сучасного етапу економічного розвитку України є перехід до якісно нової фази історичного процесу подолання системної кризи, яка репрезентує особливий етап ринково-трансформаційного процесу. У транзитологічних дослідженнях науковці виокремлюють три фази ринково-трансформаційного процесу. Перша фаза започатковується виникненням системної кризи. Долаючи негаразди так званої трансформаційної економічної рецесії, вона завершується досягненням стабілізації економіки, сутнісні аспекти і характеристики якої фокусуються у досягненні критичної маси ринкових перетворень.

Друга фаза процесу подолання системної кризи і відповідно здійснення ринкових перетворень, ґрунтуючись на досягнутій стабілізації, забезпечує відтворення докризового рівня економічного розвитку. Вона визначається в транзитології як фаза відновлювального зростання. Глибинна суть цієї фази ринково-трансформаційного процесу полягає у тому, що на ґрунті економічної стабілізації забезпечується формування базових інститутів власне ринкового типу господарювання з адекватними для них механізмами та інструментами. Головним у цьому є формальне і реальне здобуття статусу країни з ринковою економікою. Якщо на другій фазі ринково-трансформаційного процесу в Україні, Російській Федерації та інших постсоціалістичних країнах вектор регуляторної політики було спрямовано на універсалізацію і подолання будь-яких преференцій для галузей і територій, то на третій фазі необхідністю стає відмова від універсалізації і перехід до диференціації.

Доповідач вважає, що досвід перших двох етапів ринково-трансформаційного періоду свідчить про те, що збереження і розвиток висококонцентрованого виробництва веде до посилення процесу олігархізації економічного життя постсоціалістичних країн з усіма його негативними наслідками. Проте слід зважити на те, що без висококонцентрованих структурних утворень, без створення впливових на світових ринках національних і транснаціональних корпорацій неможливо забезпечити конкурентоспроможність вітчизняних виробництв, здатних витримувати виклик сучасних глобалізаційних процесів, гарантувати національну безпеку.

Успішна відповідь викликам часу, спричиненим стрімким зростанням світових цін на енергоносії, загостренням конкуренції в усіх секторах світового ринку і погіршенням стану екологічної безпеки, позиціонує індикатори енергомісткості, матеріаломісткості, екологічності виробництва як визначальні у контексті інноваційного характеру розвитку постсоціалістичних країн. Саме вони повинні стати конкретними критеріями диференційованого підходу держави до розробки ефективних важелів стимулювання інноваційного розвитку підприємств в олігополістичній моделі вітчизняного ринку.

Для посилення інновативної мотивації бізнесу в монопольній ринковій системі необхідно, по-перше, ввести принципи гнучкості і волатильності щодо ставок оподаткування доходів. Якщо фірма зволікатиме з упровадженням інноваційних технологій, то ставка оподаткування, за принципом рухомої шкали, автоматично зроста-

тиме. І це справедливо, адже з плином часу інноваційна рента перестає бути такою, перетворюючись в інфрамаржинальну. По-друге, інноваційна діяльність фірм-провайдерів та імітаторів пов'язана з ризиками конкуренції із зарубіжними товарними аналогами.

Для послаблення цих ризиків держава могла б для підтримки активних вітчизняних фірм-інноваторів, не порушуючи правил Світової організації торгівлі і використовуючи нетарифні методи зовнішньоторговельного регулювання, обмежити на період освоєння товарних новинок приплив зарубіжних товарів – близьких замінників інноваційним вітчизняним.

Доцент Приазовського державного технічного університету Анісімова О. М. акцентувала увагу на причинах і наслідках кризових ситуацій у країнах з перехідною економікою. Доповідач зауважила, що різноманіття економічних трактувань поняття “криза” використовують як суспільно-політичні, так і економічні науки. Зустрічаємо як класичне визначення кризи від грецького слова *krisis* – рішення, переломний момент, так і як “зміну організаційних складових системи, перелом у ході її розвитку”, чи “загострення протиріч, що поступово підвищують небезпеку розпаду”. Кризові процеси в країнах з перехідною економікою стимулюють трансформацію економічних систем, прискорюють формування нової світової моделі економіки – “глобальної інформаційної економіки”.

Функціонуванню системи економічної безпеки в умовах глобалізації економіки присвячено виступ доцента Національного гірничого університету І. П. Ткаченко.

Доповідач констатувала, що економічна безпека традиційно розглядається як найважливіша якісна характеристика економічної системи, що визначає її здатність підтримувати належні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку господарського комплексу, а також послідовну реалізацію національно-державних інтересів. Створення потужної системи економічної безпеки за всіма рівнями дасть можливість уникнути можливих негативних наслідків відкритості національної економіки, забезпечити її конкурентоспроможність, захистити вітчизняного товаровиробника та ефективно взаємодіяти з міжнародними фінансовими й економічними структурами.

Серед головних завдань у сфері забезпечення економічної безпеки України доповідач зазначила такі: досягнення реального економічного зростання та його підпорядкування завданням соціального розвитку держави; зміцнення фінансового потенціалу реального сектора економіки; забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери; гарантування внутрішньої та зовнішньої захищеності національної валюти; здійснення виваженої політики внутрішніх і зовнішніх запозичень держави та ін.

Економіко-правовим засадам підвищення стійкості економіки України до фінансових криз присвятили виступи д. е. н., професор Київського національного університету імені Вадима Гетьмана В. С. Савчук, д. е. н., професор Сумського національного аграрного університету Л. І. Михайлова, д. е. н., професор Тернопільського державного технічного університету імені І. Пулія Б. М. Андрушків, доцент Тернопільського національного економічного університету І. Р. Михальчук і аспірантка Ю. В. Мельник. За результатами наукової дискусії прийнято рекомендації щодо розробки антикризових заходів для забезпечення стабільного розвитку економічної системи України.

Людмила АЛЕКСЕЕНКО